

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 13/3 2024 s. 849-867, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

**OSMANLI DÖNEMİNDE YAZILAN FARŞÇA BİR TEFSİR:
TEFSİR-İ SÜRETİ'L-KADR**

Çetin KASKA*

Geliş Tarihi: 4 Temmuz 2024

Kabul Tarihi: 30 Temmuz 2024

Öz

Yorumlama, açıklama ve anlamını genişletme anlamına gelen tefsirin terim anlamı Kur'an ayetlerini izah etmek amacıyla kaleme alınan eser veya Kur'an anlamını izah eden dinî bilim dalı demektir. Kur'an hem konu hem de anlam bakımından çok zengin bir içeriğe sahiptir. Bu yüzden iyi bir bilgiye sahip olmayan insanların ondaki bütün emir ve yasakları anlaması mümkün görünmemektedir. Bunun için İslamiyet'in ilk dönemlerden beri tefsire ciddi manada ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Dönemi'nde de bu maksatla Türkçe ve Arapçanın yanı sıra Farsça tefsir kitapları kaleme alınmıştır. Farsça tefsir kitaplarından birini yaşamı hakkında fazla bilgi bulunmayan İbrâhîm b. Dervîş-i Buhârî yazmıştır. İbrâhîm-i Buhârî'nin bu eseri Kadr sûresinin tefsirinden oluşmaktadır. Edebî bir tefsir olan bu eser Osmanlı veziriazamlarından Semiz Ali Paşa'ya ithaf edilmiştir. Müellif eserini yazmadan önce Kadr sûresi ile ilgili yazılan tefsir kitaplarını okumuş, dost ve arkadaşlarının arzusu doğrultusunda söz konusu sûreyi tekrar yazmayı denemiştir. Bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonunda (nr. 00411) bulunan İbrâhîm-i Buhârî'nin Farsça kaleme aldığı *Tefsir-i Süreti'l-Kadr* adlı eseri ilk defa detaylı ele alınmıştır

Anahtar Sözcükler: Farsça tefsir, Kadr sûresi, Osmanlı Dönemi, İbrâhîm-i Buhârî, Semiz Ali Paşa.

**A PERSIAN TAFSIR WRITTEN IN THE OTTOMAN PERIOD: THE
TAFSIR OF THE SURAH AL-QADR**

Abstract

The term tafsir, which means interpretation, explanation and expansion of the meaning, is the work written to explain the verses of the Quran or the branch of religious science that explains the meaning of the Quran. The Quran has a very rich content in terms of both subject and meaning. That's why it doesn't seem possible for people who don't have good knowledge to understand the orders and prohibitions in it. For this reason, tafsir has been seriously needed since the early days of Islam. During the Ottoman period, tafsir books were written in Persian as well as in Turkish and Arabic. One of the Persian tafsir books was written by Ibrahim b. Dervis-i Bukhari, about whose life there is no information. This work of Ibrahim-i Bukhari consists of the commentary of the Surah Qadr. This work, which is a literary commentary, was dedicated to Semiz Ali Pasha, one of the Ottoman Grand Viziers. Before writing his work, the author read the interpretation books

* Arş. Gör. Dr.; İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, cetin.kaska@istanbul.edu.tr

written about the Surah Qadr and tried to rewrite the Surah in question in line with the wishes of his friends and colleagues. In the work, verses, hadiths and poems were used. In this study, the work called Tafsir of the Surah al-Qadr, written in Persian by Ibrahim-i Bukhari, which is in the Hagia Sophia collection of the Suleymaniye Library (nr. 00411), will be discussed in detail for the first time.

Keywords: Persian tafsir, surah Qadr, Ottoman Period, Ibrahim-i Bukhari, Semiz Ali Pasha.

Giriş

Kur'ân ayetlerinin anlamlarını izah etmeye, hükümlerini açıklamaya ve ihtivâ ettiği manaları belli bir yöntem çerçevesinde yorumlamaya yarayan dinî bilim dalına tefsîr denilmektedir. Tefsîr kelimesi “fesr” (açıklamak, üzeri örtülü olan şeyi açmak) kökünden gelmektedir (Şerbâsî, 2010, s. 21; Cerrahoğlu, 1988, s. 17). Tefsîrin temel amacı ayet ve sûrelerin yanlış anlaşılmasına mâni olmak, Kur'ân'daki yüce hakikatleri ve derin nükteleri ortaya çıkarmaktır (Demirci, 2014, s. 37; Genç, 2006, s. 67). Kur'ân'ın bütün insanlar tarafından anlaşılması ve ondaki yüksek edebî inceliklerin kavranılması için tefsire ihtiyaç vardır (Cerrahoğlu, 1988, s. 34). Tefsîrlerde sûre ve ayetlerin vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e bildirilmesi, bunların nüzul sebepleri ve içerdikleri manalar, Mekki ve Medeni olarak düzenlenmesi gibi mevzular ele alınmaktadır (Şerbâsî, 2010, s. 22; Serinsu, 2009, s. 356). Hz. Peygamber, Kur'ân'ı ilk defa tefsîr eden müfessirdir ve nitekim İslamiyet'in ilk günlerinden itibaren nâzil olan vahiyleri asbahına izah etmiştir (Çalışkan, 2005, s. 115-16; Esposito, 2013, s. 343; Genç, 2006, s. 67). Kur'ân'ın kelâm-i ilâhî olması, fikhî derinlikleri, umûmî kaideleri ve edebî sanatları içermesi, onun herkes tarafından tam olarak anlaşılmasını güçleştirmektedir, bu sebeple Kur'ân'ı anlamak için tefsîrler kaleme alınmıştır (Demirci, 2014, s. 38; Çalışkan, 2005, s. 116; Genç, 2006, s. 67). Vahyin ilk günlerinden günümüze kadar tefsîr faaliyetleri devam etmektedir. Tefsîrin konusu Allah'ın kitabı olan Kur'ân'dır ve müfessirler Kur'ân'ın zor, kısa, belirsiz, benzer, karışık hükümlerini anlaşılır şekle getirmek için gayret göstermişler ve bu konuda mühim bir birikim oluşturmuşlardır (Demirci, 2009, s. 249; Karaman vd. 2006, s. 642; Şerbâsî, 2010, s. 25).

İki çeşit tefsîr bulunmaktadır. 1-*Rivayet tefsîri*: Kur'ân'daki ayetleri hadis ve sahabelerin açıklamalarına göre izah etmektir. 2-*Dirayet Tefsîri*: Kur'ân'daki ayetleri açıklarken sadece rivayetlerle yetinmeyip edebiyat, dil, sosyoloji, psikoloji ve tarih gibi bilimlerden istifade etmektir (Serinsu, 2009, s. 356). Kur'ân çok kapsamlı bir eser olması hasebiyle tefsîrlerinin çok çeşitleri bulunmaktadır. Bazılarını şu şekilde ifade etmek mümkündür: İlmî tefsîr, lügavî tefsîr, içtimaî tefsîr, edebî tefsîr, fikhî tefsîr, işârî tefsîr (Çiçek, 2020, s. 2). Bazı araştırmacılar da tefsîr çeşitlerini hukukî tefsîr, teolojik tefsîr, lafzî tefsîr ve filolojik tefsîr şeklinde sıralamışlardır (Erdoğan, 2015, s. 558). Kur'ân'ı tefsîr etmek isteyen bir kimse fıkıh, hadis, kıraat, belagat, nüzul sebepleri, Arap dil bilgisi, fıkıh usulü gibi ilimlere vakıf olmalıdır (Tercüman, 1982, s. 695). Tefsîrdeki gaye insanların dinî ihtiyaçlarını yeterince karşılama, kolaylaştırma ve bu vesile ile dünya ve ahiret selametini sağlamaktır (Tercüman, 1982, s. 695). Tefsîr aracılığıyla Kur'ân'daki hakikatler güzelce ortaya çıkar, bu sayede insanlar gerçek bilgilere ulaşmış olurlar. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra XI. yüzyılda Kur'ân'ı tefsîr ve tercüme etmeye başlamıştır (Genç, 2006, s. 69). Anadolu'da ilk yazılan tefsîr XVI. yüzyılda İshak Bey adına yazılan *Tebâreke Tefsîri*'dir, ancak bu tefsîri kimin yazdığı belli değildir (Genç, 2006, s. 69). Daha sonra Molla Gürânî, Kemal Paşazâde, Bursalı İbrâhîm Hakkı, Konyalı

Vehbi, Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhî Bilmen gibi âlimler çok önemli tefsîrler kaleme almıştır. Seyyid Kutub'un yazdığı *Fî-Zilâli'l-Kur'ân* ve Mevdûdî'nin kaleme aldığı *Tefhîmü'l-Kur'ân* adlı eserler İslam dünyasında ilgi ile takip edilmiştir (Genç, 2006, s. 69). Anadolu'da Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça olarak da birçok tefsîr kaleme alınmıştır. Farsça yazılan tefsîrlerden biri de yaşamı hakkında fazla bilgi bulunmayan İbrâhîm b. Dervîş-i Buhârî'ye aittir. Aşağıda İbrâhîm-i Buhârî'nin hayatı ve eserleri, *Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr* adlı Farsça eseri ve bu eserin yazma nüshası hakkında detaylı bilgi verilecektir.

1. İbrâhîm b. Dervîş-i Buhârî ve Eserleri

Yapılan kaynak taramasında İbrâhîm-i Buhârî hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinde sadece onun adını (İbrâhîm b. Mîr Dervîş-i Buhârî şeklinde) anmış ve onun, Şemsüddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî'ye ait olan *Mukaddimetü's-Salât* adlı eseri şerh ettiğini beyan etmiştir (Kâtip Çelebi, 2007, s. 1439). Kâtip Çelebi, onun ölüm tarihini ise boş bırakmıştır. *Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr*'ın mukaddimesinde verilen bilgilere göre ise Buhâralı Dervîş adında birinin oğlu olduğu, yoksulluk içinde bir yaşam sürdürdüğü ve Osmanlı Vezîriâzamlarından Semiz Ali Paşa (ö. 972/1565) döneminde yaşadığı anlaşılmaktadır. *Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr*'da Osmanlı Vezîriâzamı Semiz Ali Paşa için yazdığı övgü dolu sekiz beyitlik mesnevide dolaylı olarak da olsa dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'ın adını anmıştır. Bu şiirde Semiz Ali Paşa'yı Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'a benzetmiştir. Bu sekiz beyitlik şiire nazar edildiğinde şiir yazmayı ihmal etmediği ortaya çıkmaktadır. Kaleme aldığı *Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr*'a bakıldığında onun tefsîr, fıkıh, kelim gibi ilimler ile uğraştığı, Arapça ve Farsçayı eser yazacak kadar iyi bildiği anlaşılmaktadır. İsmi bazı yazma eserlerde İbrâhîm b. Mîr Dervîş-i Buhârî bazılarında İbrâhîm b. Pîr Dervîş-i Buhârî şeklinde yazılmıştır. Türkiye kütüphanelerinde iki eseri bulunmaktadır: *1-Şerh-i Mukaddimetü's-Salât/ Şerh-i Fıkhi'l-Keydânî: Lütfullâh en-Nesefî'ye ait olan bu Arapça eserde namaz detaylı olarak izah edilmiştir. Eserde namaz farzlar, vacipler, sünnetler, müstehaplar, haramlar, mekruhlar, mübahlar ve müfsitler gibi bölümlere ayrılarak ele alınmıştır. İbrâhîm-i Buhârî bu kısa hacimli eseri basit, sade ve yalın bir şekilde şerh etmiştir. Şerhin herkes tarafından aşılması ve ezberlenmesi için sade yazıldığı görülmektedir. Bu şerh Mekke müftüsü ve Hanefî fakihî Pîrîzâde İbrâhîm'e de izafe edilmiştir (Özcan, 2007, s. 286). Türkiye kütüphanelerinde bu şerhin 14 nüshası bulunmaktadır (Süleymaniye Kütüphanesi, Muğla Hoca Mustafa Efendi koleksiyonu, nr. 00289-003; Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 2018; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, nr. BY00002223/5; Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, nr. 1506; Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 03 Gedik 18391; Millet Kütüphanesi, nr. 0655/6; Bursa İnebey Kütüphanesi, nr. 3507/2; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar koleksiyonu, nr. 04172-005; Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah koleksiyonu, nr. 00111-002; Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekkesi koleksiyonu, nr. 00203-001; Süleymaniye Kütüphanesi, Reisulküttab koleksiyonu, nr. 00315-002; Süleymaniye Kütüphanesi, Muğla Hoca Mustafa Efendi koleksiyonu, nr. 00189; Bursa İnebey Kütüphanesi, nr. 541; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, nr. BY0000005310). 2-Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr: Kadr sûresinin tefsirinden oluşan ve Osmanlı Vezîriâzamı Semiz Ali Paşa'ya ithaf edilen bu eserin sadece bir yazma nüshası bulunmaktadır. Söz konusu yazma nüshası hakkında aşağıda detaylı bilgi verilecektir.*

2. Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr'ın Yazma Nüshasının Özellikleri

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonunda bulunan *Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr* nüshasının hattı talik, satır sayısı 11, ebadı 122x69-216x151 mm, varak sayısı 23, demirbaş numarası 00411'dir. Nüshadaki başlıklar kırmızı ve ana metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Sadece bir varağın haşiyesinde yazı yer almıştır. Mukaddimede bulunan Şücâü'l-Millet-i ve'd-Dünyâ ve'd-Dîn Ali Paşa ibaresi ile Kadr sûresinin bütün ayetleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın başında Sultan Mahmûd ve Şeyh Ahmedzâde'nin mühürleri bulunmaktadır. Nüshanın 1b-2a varaklarında kırmızı cetvel ile birlikte lacivert renkli bir cetvel daha yer almıştır. Nüshanın kâğıdı aharlı sarı renklidir. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî belirtilmemiştir.

Nüshanın Başı:

الحمد لله فاطر السموات و الارض و مفضل اللآلئ و الايام بعضها على البعض.

Nüshanın Sonu:

...مراد از آن نیز مجرد تقریب و تأنیس خواهد بود نه اثبات مقصود و منه البدأ و اليه يعود.

3. Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr

İbrâhîm-i Buhârî'nin *Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr* adlı risâlesi mensur-manzum karışık bir tarzda yazılmıştır. Bilindiği üzere Kadr sûresi adını ilk ayete zikredilen Kadr yani Kadir Gecesi'nden almış, Mekke'de nâzil olmuş ve beş ayetten oluşmaktadır (Kısa, 2015, s. 304; İslamoğlu, 2011: 507; İbn Acîbe el-Hasenî, 2007, s. 12). Kur'ân'daki sıralamasında doksan yedinci ve iniş sırasına göre ise yirmi beşinci sûredir (Dereli, 2014, s. 137). İbrâhîm-i Buhârî'nin söz konusu eseri bir mukaddime, bir maksat ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Yazıldığı döneme bakıldığında eserin oldukça sade bir dil ile kaleme alındığı görülmektedir. Klasik tertip hususiyetlerine uygun olarak düzenlenen eserin mukaddimesinde ilk önce eserin ismi yazılmış daha sonra besmele, hamdele ve salveleye yer verilmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, nr. 00411, vr. 1b):

تفسير سورة القدر

بسم الله الرحمن الرحيم

(أَلْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) [فاطر، 1/35] ومفضل اللآلئ و الايام بعضها على البعض. الذى انزل الفرقان (في ليلة القدر) [قدر، 1/97] التى هى خير من الف شهر و بين احكامه به لسان افصح العرب و العجم من كل امر. صلوات الله و سلامه عليه و على اله و صحبه ما تعلقب مقطع العصر و مطلع الفجر...

Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla

“Hamd, göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah'a mahsustur” (el-Fâtır, 1/35). O, geceyi gündüzü birbirine üstün kılan, Kur'ân'ı bin aydan daha hayırlı olan “Kadir Gecesi'nde” (el-Kadr, 1/97) indiren ve onun ayetlerini ve hükümlerini Araplar ve Acemlerin dilinde açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edendir. Allah'ın selam ve rahmeti O'nun üzerine, O'nun ailesi, O'nun sahabesine ve günün sona erdiği zaman ile sabahın ilk ışıkları yükselmeye başladığı zamana olsun...

İbrâhîm-i Buhârî eserinde hangi Farsça tefsîrleri okuduğunu ve hangilerinden istifade ettiğini açıkça ifade etmemiş, ancak İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*,

İbn Kesîr'in *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân* gibi eserlerden istifade ettiği görülmektedir. İbrâhîm-i Buhârî, besmele, hamdele ve salveleden sonra kendi adını zikretmiş, Kadr sûresinin Farsça tefsîrlerini okuduğunu, dost ve arkadaşlarının amacı doğrultusunda o sûreyi tekrar kaleme almaya karar verdiğini, kabiliyet ve yeteneği olmadığı hâlde onu bitirmeye muvaffak olduğunu ve bu sayede kusurlu zatını muazzez hâle getirdiğini söylemiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 2a-2b):

...اما بعد: عرضه می دارد کمترین حاجتمندان رحمتِ باری، غبارِ مقدم اهلِ نیاز، ابراهیم بن درویش البخاری بلغه الله الی ماتیمناه، و وفقه لما یحب و یرضاه، که در او ان اشتغال به مطالعه بعضی از کتب در تفسیر در ترجمه سوره القدر به زبان فارسی سطرى چند نوشته بود و بعضی از فواید شریفه و فراید نفسیه را که از خوشه چینی خرمن ارباب فضل و دانش حاصل کرده بود در آن درج نموده، خواست که آن را منظور نظر عنایتِ احبّ و اصداقا گرداند و سوادِ آن مرقوماتِ پریشان سمات را به بیاض رساند. هر چند غواصان بحرِ معانی از معانی ظاهری و نهانی او آنچه ممکن و مقدور بود به ظهور آورده بودند با وجود آن از ارواح مقدسه علمای شریعت و مشایخ طریقتِ قدست اسرار هم استمداد نمود و به حکم آنکه «وَلِلْأَرْضِ مِنْ كَأْسِ الْكِرَامِ نَصِيبٌ» [علی ابن ابی طالب] در اجرای این داعیه شروع نمود و چون از میدای فیاض علی الاطلاق با وجود عدم قابلیت و استحقاق به توفیق اختتام آن مشرف شد و عروس ترتیب و انتظام آن را به خلخال نهایت محلی گردانید خلعت بی بضاعتی قامت آن را به طراز مدح عالیجاه عالم پناهی مطرّز و ذات منقصت سماتش را به شرف ثنائی عزیز سعادت مندی معرّز گرانیذ که هر جا نام نامیش بر آید آنجا نعتِ نقصان و خلل سراپد بلکه وصفِ عیوب تمام هنر نماید...

...Asıl meseleye gelince: Rahmet sahibi Allah'ın en yoksul kulu, niyaz ehlinin ayak bastığı yerin toprağı olan "İbrâhîm b. Dervîş-i Buhârî (Allah ona dilediğini nasip etsin, sevdiği ve razı olduğu işte muvaffak kulsun) şöyle arz ediyor: Zamanında Farsça'ya birkaç satır olarak tercüme edilen Kadr sûresinin tefsîri olan bazı kitapları okuyordum. Bazısı fazilet ve bilgi sahibi kimselerin harmanındaki üzüm salkımı gibi şerefli faydalar ve nefsanî mücevherlerle doluydu. İbrâhîm-i Buhârî bu görünen mücevher kutusunu dostlar ve arkadaşların amacı doğrultusunda tekrar ele almaya, işaretli ve dağınık yazılı o karartıyı beyaz hâle getirmeye niyetlendi. Her ne kadar mana denizinin dalgıçları o sûrenin gizli ve zâhirî manalarını olası ve imkân dâhilinde ortaya çıkartmış olsalar da İbrâhîm-i Buhârî şerefli ulemanın mukaddes ruhlarından ve kutsî tarikatın şeyhlerinden sırlar ve gizler istimdad eyledi. "Cömertlik kadehinden yeryüzünün de nasibi vardır (Hz. Ali)" hükmü ve amacı ile İbrâhîm-i Buhârî onu yazmaya başladı. Mutlak başlangıcın keremi neticesinde kabiliyet ve yeteneği olmadığı hâlde onu bitirmeye muvaffak oldu. Onun intizam ve tertibini en güzel şekilde düzenleyip sonunda yöresel bir bileziğe dönüştürdü. Onun boy posundaki az sermayeli hil'atını âlemin sığınağı yüce makam sahibinin methi ile süsledi ve kusurlu alametlerle dolu zatını saadetli azizi senâ etme şerefiyle muazzez hâle getirdi. Zira nerede onun adı anılsa orada noksanlık ve kusur bulunsa bile onların tamamı hünere tebdil eder...

İbrâhîm-i Buhârî daha sonra Mollâ Câmî'nin *Fâtihatü'ş-şebâb* adlı divanındaki bir terki-i bendden iki beyit iktibas etmiştir. Câmî bu şiiri vefat eden kardeşi için kaleme almıştır (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 3a):

یک شمه از شمایل او گر بیان کنم جمع آید از مکارم اخلاق دفتری
چون او ندیده دیده ایام قرنها روشندلی دقیقه شناسی سخنوری [جامی]

Eğer onun fizikî özelliklerinden biraz bahsetsem, güzel ahlaktan oluşan bir defter meydana gelir.

Göz yıllardır onun gibi gönlü aydın ve ince bir mizanla konuşan kimseyi görmedi (Câmî).

İbrâhîm-i Buhârî, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yaşayan, Rüstem Paşa'nın ölümü üzerine 1561'de vezîriâzam olan Semiz Ali Paşa'yı güzelce methetmiş, vasıflarını saymış ve bu eserini ona ithaf etmiştir. İbrâhîm-i Buhârî, Ali Paşa'yı Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'a benzeterek telmih yoluyla Kanûnî Sultan Süleyman'ı da methetmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 3a-3b):

...اعنى عاليجناب معالى نصاب، فرخنده ذات، آصف صفات، قدوة ارباب دين و دولت، زبده اصحاب ملك و ملت، منظور اوليا و سلاطين، معين فقرا و مساكين، مرتبى علمای نامدار، مقوى فضلاى عالى مقدار، مطيع فرمان نبوى، تابع احكام ملت مصطفوى، معزز باصطفاء و لقد اصطفينا في الدنيا، مشرف باعلاء لا تخف انك انت الاعلى، ركن السلطنة عمدة المملكة، اعتضاد الدولة الخاقانية، مقرب الحضرة السلطنيه، الذى يجيب دعوة المضطر على ما يشاء شجاع الملة و الدنيا و الدين على پاشا...

...Ali Paşa seçkin cömertlerin aslıdır, kutlu bir zattır, Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf sıfatlıdır, din ve devlet erbabının önderidir, mülk ve şeriat ashabının hülasasıdır, sultanlar ve evliyaların amacıdır, fakirler ve yoksulların yardımcıdır, meşhur ulemanın rehberidir, yüce makamlı fazilet ehlinin kuvvet verenidir, nebevî fermana itaat edendir, Hz. Mustafa (s.a.v.) milletinin ahkâmına tabi olandır, dünyadaki saf ve temiz kimselerin en saygınıdır, "Korkma, sen muhakkak daha üstünsün (Tâhâ, 68/20)" ayetine müşerref olandır, saltanatın direği ve memleketin dayanağıdır, devleti destek vererek ayakta tutan hakandır, sultanın yakın arkadaşıdır, muhtacın talebine dilediği gibi karşılık verendir, din ve dünya konusunda cesur olandır...

İbrâhîm-i Buhârî mensur methiyeden sonra Vezîriâzam Semiz Ali Paşa'yı sekiz beyitlik bir mesnevi ile de övmüştür. Bu mesneviyi büyük ihtimalle kendisi yazmıştır. Bu mesnevide açıkça onun vezîriâzam olduğuna ve talihinin yaver gittiğine değinmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 3b-4a):

کش خدا کرده اعز و اکرم	شاه را اوست وزیر اعظم
پایه بر چرخ زده دولت او	برتر از عرش برین رتبت او
همه دادست خدایش به کمال	دولت و رفعت و بخت و اقبال
که نوازنده درویشان است	آفتاب وی از آن تابان است
زان وزیري سلیمان دارد	دانش آصف دوران دارد
که بروست صفاتش ز بیان	هست در امر وزارت انسان
که شود ظرف ثنا پیمایی	حرف را کی بود آن گنجایی
به که کردم ز دعا زمزمه گیر	نیست چون این غرض انجام پذیر

Padişahın vezîriâzâmı odur. Ona bu değerli ve saygıdeğer makamı da Allah verdi.

Sahip olduğu bu rütbe arştan daha üstündür. Vezirliğinin şanı gökyüzünden ötedir.

Devlet, yücelik, baht ve ikbalin tamamını Allah ona kâmil manada verdi.

Onun kudreti dervişleri himaye etmekle parlamaktadır.

Bilgisi Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'ın sahip olduğu kadardır.

Vezerlik işlerinde öyle bir hüviyeti var ki sıfatlarını beyan etmek mümkün değil.

Onu tarif etmek ve ondan övgü ile bahsetmek kelimelerle mümkün değil.

Benim bu hedefim tahakkuk etmediği için dua ile müşkülümü hâletmem daha iyidir.

İbrâhîm-i Buhârî mukaddimenin sonunda yine Vezîriâzam Semiz Ali Paşa'yı methetmiş, söz konusu eserin bir maksat ile bir hâtimededen oluştuğunu söylemiş ve maksadın Kadr sûresinin lügat manasını beyan etmek ve onunla ilgili noktaları açıklamak olduğunu dile getirmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 4b):

... اعزه الله الملك العزيز بعز الدارين، ووقفه لتكميل اسباب سعادة المنزلين، تا چون آفتاب القابش صدر این مرقوم به نقص موسوم را مطلع انوار عزت و اعتبار گرداند لمعات آن بر ظلمات عیوبش تافته با وجود کمال نقصان در نظر فرخنده اثرش به نعت کمال در آید و بعد از ادراک میامن قبولش به مقتضای آنکه هر عیب که سلطان بیسندد هنرست تمام هنر نماید، انه میسر الآمال، و مبلغ الناقص الی درجه الکمال، بدانکه این رساله مشتمل است بر مقصد و خاتمه. مقصد در بیان لغات این سوره جلیلة القدر و تفصیل نکات متعلقه بدان...

...İzzet sahibi Allah onu cihanda aziz eylesin ve her iki cihanın saadet vesilesini ikmal etme noktasında onu muvaffak eylesin. Başköşede oturan ve adı geçen bu şahsın ikbal güneşi adet hâline gelen kusurları itibar ve izzet ışığının doğuş yeri hâline getirecek. Onun parıltısı ayıpları ve karanlığı söndürecek, kemal derecedeki varlığı ile noksanlar kutlu nazarda mükemmel övgüye dönüşecek. Uğurlu idrakini kabul ettikten sonra sultanın beğendiği her ayıp hüner olur ve tamamen hünere dönüşür. O umutları kolaylaştıran ve eksikleri kemale erdirendir. Böylelikle bu risâle bir maksat ve bir hâtimededen oluşmaktadır. Maksat; Kadr sûresinin lügatini beyan etmek ve onunla ilgili noktaları açıklamaktır...

İbrâhîm-i Buhârî, Kadr sûresini baştan sona kadar ayet ayet tefsîr etmiş, cümlelerin tahlilini yapmış, kelime ve ibarelerin cümle içerisindeki kullanımını dil yönünden incelemiştir. İbrâhîm-i Buhârî tefsîre başlarken ilk önce “*Bismillâhirrahmânirrahîm*” yazmış, daha sonra ilk ayet olan “*Biz Kur’ân’ı Kadir Gecesi indirdik*” ayetini yazmış ve onun tefsîrini yapmıştır. İbrâhîm-i Buhârî tefsîrde ilk önce zikrettiği ayeti sözcük veya kısa söz öbeklerine ayırmış ve hakkında muhtasar izahlar yapmıştır. Tefsîrde kelimelerin ıstılah ve lügat manaları verilmiş, cümle ve terkiplerin tahlilleri yapılmıştır (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 4b-5a):

... بسم الله الرحمن الرحيم إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ [قدر، 1/97]: إِنَّ حَرْفِ تَحْقِيقِ اسْتِ و بَرِ حَكْمِي كِه دَر اَیْدِ تَأْكِیْدِ اَنْ حَكْمِ كَنْدِ بَرایِ دَفْعِ چُونِ عَرَبِ گَویدِ زیدِ قَایمِ مَعْنَى اَنْ بَاشَدِ كِه زیدِ بَرِ پَاسْتِ و مَخَاطَبِ اَوْ كَسِیِ بَاشَدِ كِه اَوْ رَا دَرینِ حَكْمِ تَرَدَّدِ یَا اِنْكَارِیِ نَبُودِه بَاشَدِ...

...Bismillâhirrahmânirrahîm. Innâ enzelnâhu fî leyleti'l-kadr (el-Kadr, 1/97): Innâ kelimesi tahkîk harfidir. Bir görevi de bahsedilen hükmü pekiştirmektedir. Giderme ve defetme için Araplar “Zeyd Kâimdir” der. Manası, Zeyd ayaktadır ve onun muhatabı olan kimse bu hüküm noktasında tereddütlü ve zan altında değildir...

İbrâhîm-i Buhârî ilk ayetin (*Biz Kur’ân’ı Kadir Gecesi indirdik*) tefsîrinde Kur’ân’ın bir defada inmediğini ve yirmi üç yıl zarfında tadrîcen indiğini belirtmiştir. İbrâhîm-i Buhârî, Cebrâil’in Kur’ân’ı Levh-i Mahfûz’dan dünya semasındaki Beyt-i İzze’ye indirdiğini, daha sonra maslahatlara göre Cebrail (a.s.)’in onu yirmi üç yılda Hz. Peygamber’e indirdiğini ifade etmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 4b-9b):

... دلِ هیچِ مؤمنِ بایدِ که از ذکرِ قرآنِ خالی نباشد... در وقتِ نزولِ اینِ سورهِ مترددِ نبوده درینِ که انزالِ قرآنِ در شبِ قدرِ از خداوندست... ما فرو ستادیم قرآن را از آسمانِ هفتم به آسمانِ دنیا دفعه در شبِ قدر... فرود آرند قرآن به

آسمان دنیا جبرئیل است... مجموع قرآن در شب قدر نازل شده باشد... ما فرو فرستادیم قرآن را به تمام جملهٔ واحدة از لوح محفوظ به آسمان دنیا در شب قدر اگر چه از آسمان دنیا فرو فرستادیم آن را بر حضرت نبی علیه افضل التحیه و الثنا پاره پاره در بیست و سه سال یا بیست سال... شعبی رحمه الله گفته که مراد آنست که ابتدا کردیم انزال قرآن را در شب قدر، و این منافی نیست نزول او را فی الجملة در روز یا در غیر شب قدر... ابتدا قرآن منزل بر رسول صلی الله علیه و سلم به قول اکثر علما یکی ازین چهار سوره است فاتحه اقرأ یا ایها المزمّل یا ایها المدثر... انزال قرآن که امریست تدریجی، از آسمان هفتم به آسمان دنیا ابتدایش در شب قدر بوده... جبرئیل در شب قدر حامل کلام گشت و از آسمان دنیا حرکت کرد به جانب زمین و در روز همین شب یا در روز دیگر به زمین فرود آمده کلام را بر پیغمبر صلی الله علیه و سلم عرض کرد... که درین شب هر کس را به اندازه استعداد و قدر قابلیت عطایا دهد...

...Hiçbir müminin gönlü Kur'ân zikrinden geri kalmamalı... Kur'ân'ın Kadir Gecesi'nde Allah tarafından indirildiğine ve Kadr sûresinin nüzul zamanına dair tereddüt bulunmamaktadır... Biz Kur'ân'ı ansızın yedi gökten Kadir Gecesi dünya semasına indirdik... Dünya semasına Kur'ân'ı getiren kişi Cebrail (a.s.)'dir... Kur'ân'ın tamamı Kadir Gecesi'nde nâzil olmuştur. Biz Kur'ân'ın tamamını Levh-i Mahfuz'dan dünya semasına Kadir Gecesi'nde indirdik. Gerçi biz onu dünya semasından Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kalbine parça parça 23 veya 20 yıl gece ve gündüz ilkâ ettik... Rahmetli Şa'bi'ye göre bundan murad şudur: Kur'ân'ı ilk kez Kadir Gecesi'nde indirdik ve bu onun kısaca gündüz veya Kadir Gecesi'nde nüzul etmesine aykırı değildir... Ekser ulemaya göre Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ilk inen sûreler şu dört sûreden biridir: Fâtiha, Alak, Müddessir, Müzzemmil... Tadrîci bir emir olan Kur'ân'ın nüzulü yedinci gökten dünya semasına ilk olarak Kadir Gecesi'nde inmiştir... Cebrail (a.s.), Kadir Gecesi'nde kelâmı yüklenmiş ve dünya semasından zemin tarafına hareket etmiş ve o günün gecesinde veya diğer günde yere inmiş ve kelâmı Hz. Peygamber (s.a.v.)'e arz etmiştir... Kadir Gecesi'nde Allah herkese istidat ve kabiliyeti ölçüsünde bağış vermektedir...

İbrâhîm-i Buhârî ilk ayetin tefsirinde bazı isimlerin Kadir Gecesi ile ilgili naklettiği rivayetleri de aktarmıştır. Bu rivayetlerden İbrâhîm-i Buhârî'nin söz konusu eserini yazarken Gazzâlî'den istifa ettiği de görülmektedir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 10a-10b):

...امام غزالی از زهری نقل کرده که او گفته که «لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ الْعِظَمَةِ وَالشَّرَفِ مِنْ قَوْلِهِمْ لِفُلَانٍ قَدْرٌ» علی ای شرف و منزلة و هو تحمیل ای یراد منه من اتی به فعل الطّاعات صار ذا قدر و شرف و از ابوبکر وراق او ان الطاعات لها فی تلك اللیلة قدر و شرف...

...Gazzâlî, Zührî'den rivayetle “Kadir Gecesi'nin azamet ve şeref gecesi olduğunu zikretmiş ve bu gece ibadet ve tâat eden kimsenin kıymet ve şeref sahibi olduğunu belirtmiştir.” Ebû Bekir Verrâk bu gece yapılan ibadetlerin kıymetli ve şerefli olduğunu ve bu geceye Kadir Gecesi denmesinin amacının bu gecede değerli bir kitabın değerli bir meleşin dili üzere kıymetli bir ümmete inmesinden kaynaklandığını vurgulamıştır...

İbrâhîm-i Buhârî, ikinci ayetin (Kadir Gecesi'nin ne olduğunu sen bilir misin?) tefsirinde ilk önce söz konusu ayette geçen kelime ve kelime gruplarını, sözcüklerin kelime anlamlarını ve görevlerini kısaca beyan etmiştir. Söz konusu tefsir, edebî olmasından dolayı bu yola başvurulmuştur (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 10b-11a):

وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ [قدر، 2/97]: كلمة ما استفهامية است به معنى ای شی و ادرى ماضی ادرا است... به معنی اعلام...

...Vemâ edrâke mâ leyletu'l-kadr (el-Kadr, 2/97): Mâ kelimesi soru ile ilgilidir ve manası ey şeydir. Edrî, idrânın (bildirme) geçmiş hâlidir... Anlamı da bildirme / ilan etmedir...

İbrâhîm-i Buhârî ikinci ayetin tefsîrinde insanın idraki ile Kadir Gecesi'nin mahiyetini, şanınin yücelik ve büyüklüğünü ve kadrinin derecesini bilmesinin mümkün olmadığını, bu sebeple onun mahiyetini Allah'ın bildirdiğini zikretmiştir. Kısaca söz konusu gecenin kadrinin yüceliğinin yaratılanların bilgi sınırının dışında olduğu ve o geceyi sadece gaybı bilen Allah'ın bileceği ifade edilmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 11b-12a):

...چه چیزست لیلة القدر یعنی درایت و علم تو نرسیده به کنه کمال و غایت فضل این شب فرخنده فال، زیرا که این شب قدر، در عظمت و خطر، به مثابه ایست که فهم هیچ احدی و درایت هیچ فردی به حواشی و حوائی آن نمی رسد... درین آیت اعجاز غایت تنبیه است بر عجز خلاق از معرفت کنه قرآن و غایت کمال و عظمت آن بلکه دلیلی است بر عجز ایشان از معرفت حضرت حق تعالی و تقدس به سلوک طریقه برهان چه هرگاه حضرت سید المرسلین که زبان منقبتش گویاست به علمت علم الاولین و الاخرین عاجز باشد...

...Kadir Gecesi nedir? Yani senin dirayet ve ilmin bu kutlu gecenin muhteşem faziletini ve kemalini anlamaya yetmez. Zira Kadir Gecesi'nin büyüklük ve azametini hiç kimsenin anlayışının ve hiçbir ferdin dirayetinin kavraması mümkün değildir... Bu ayette son derece uyarıcı bir icaz var. Aciz olan mahlûkatın Kur'ân'ı bilmesi son derece mükemmel ve azametlidir. Yüce Allah'ı bilme ve yolunun delillerini takdis etmekten insanlar acizdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu her zaman övgü dolu bir dil ile belirtmiş ve O'nun ilmi karşısında ilk ve son ilmin aciz olduğunu zikretmiştir...

İbrâhîm-i Buhârî, Kadr sûresinin üçüncü ayetinin (Kadir Gecesi bin aydan daha hayırlıdır) tefsîrini yaparken ilk önce kelimelerin dil bilgisi bakımından tahlillerini yapmış ve bu vesile ile ayetin anlaşılmasına zemin hazırlamıştır (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 12a):

...لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ [قدر، 3/97]: خیر اصل او اخیر بوده... یعنی نیکوتر و بهتر و الف هزار و شهر ماه...

...Leyletu'l-kadri hayrun min elfi şehri (el-Kadr, 3/97): Hayrun kelimesinin aslı ahyerdır... Yani daha iyi ve güzel anlamındadır. Elfi, bin ve şehri, ay anlamındadır...

İbrâhîm-i Buhârî üçüncü ayetin tefsîrinde Kadir Gecesi'nin faziletinin ne kadar üstün olduğunu açık ve kesin bir şekilde ifade etmiş, bu gece yapılan ibadetlerin diğer gecelerde yapılan ibadetlerden çok daha muteber olduğunu belirtmiştir. Bu gecenin diğer gecelerden daha değerli ve şerefli olduğu, bu geceyi ihya edenlerin kadr ve şeref sahibi olacakları vurgulanmıştır (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 12a-13b):

...فضل و کمال این شب فرخنده مآل به مرتبه ایست که بلوغ درایت و علم کمال رجال به غایت و نهایت آن از قبل محال است... لیلة القدر بهتر است از هزار ماه که در لیلة القدر نباشد، و این در قوت آنست که ثواب این شب بیشتر است از ثواب هزار ماه... چند نکته می تواند بود، یکی موافقت بالیلة القدر در ابهام و عدم تعیین، دوم ترغیب در احیای این شب فرخنده آیین و مبالغه در بیان شرف و فضیلت او... سیوم آنکه شاید ثواب احیای این شب مختلف باشد... بعضی را مثلا ثواب او ثواب دو هزار ماهه و بعضی را ثواب سه هزار ماهه و بعضی را ثواب نامتناهی... به همه اشخاص و حالات زیادتی ثواب احیای این شب باشد از ثواب هزار ماه و می تواند بود که مراد به بودن لیلة القدر بهتر از هزار ماه آن باشد که منافع و خیراتی که درین شب سعادت آیین نازل می شود به اهل زمین افزونترست از منافع و خیراتی که واقع می شود در هزار ماه که درو شب قدر داخل نباشد و بعضی از ائمه تفسیر بر آن رفته اند که ذکر الف شهر به جهت کثرت است... و بعضی برانند که مراد به الف شهر تکثیر نیست بلکه بر ظاهر خود محمول است...

...Bu kutlu gecenin fazilet ve kemali öyle bir mertebededir ki, ergenlik dirayeti ve olgunluk ilmi ile ona ulaşmak muhaldır... Bu gece, içinde Kadir Gecesi'nin olmadığı bin aydan daha hayırlıdır. Bu gecenin sevabının bin aydan daha fazla olduğu kuvvetle muhtemeldir... "Bin aydan daha hayırlıdır" ibaresinin söylenmesinde şu birkaç nükte bulunmaktadır: 1-Kadir

Gecesi'nin belirsizlik ve kapalı olmasındaki uyum. 2-Bu kutlu geceyi ihya etmeye teşvik etmek, onun fazilet ve şerefini mübalağa ederek beyan etme... 3-Belki de bu geceyi ihya edenlerin sevapları muhtelifdir... Bazısının iki bin ay, bazısının üç bin ay ve bazısının nihayetsizdir... Bütün şahıslara ve hâllere nispetle Kadir Gecesi'ni ihya etmekle kazanılan sevaplar bin ayda kazanılan sevaplardan daha çoktur. Kadir Gecesi'nin bin aydan daha hayırlı olmasındaki murad saadet görkemi olan bu gecede kazançların ve faydaların dünya ehli için, içinde Kadir Gecesi olmayan bin aydan daha fazla olmasıdır. Bin aydaki kazançlar ve hayırların tamamı bir Kadir Gecesi'ne denk gelmemektedir. Bazı tefsîr imamları elfî şehîr (bin ay) ibaresini kesret ifadesi olarak tefsîr etmiş... Bazıları da elfî şehîr (bin ay) ibaresi ile murad edilenin çoğaltma değil de belki zâhirine vurgudur, demiştir...

İbrâhîm-i Buhârî üçüncü ayetin tefsîrinde Kadir Gecesi'nin varlığına delil olarak Hz. Peygamber'in İsrailoğullarından bir feridin silah kuşanıp bin ay cihat etmesi hadisesini anlatmıştır. İbrâhîm-i Buhârî bu hadise karşısında müminlerin şaşkınlıklarını, kendi amellerini küçümsemelerini nakletmiş, sonra Hz. Peygamber'in onlara Kadir Gecesi'ni ihya etmeleri hâlinde sözü edilen kuldan daha faziletli olacaklarını nakletmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 13b-14b):

...در تخصیص این مدت، یعنی هزار ماه، آنست که حضرت رسالت مآب صلی الله علیه و سلم در حضور اصحاب لعل ناب گشوده چنین فرموده که در میان بنی اسرائیل مردی بود که هزار ماه فی سبیل الله یعنی به جهت غزات سلاح در پوشیده بود... از استماع این حدیث دلها پر اضطراب و چشمها پر آب گشته نزد آن حضرت صلی الله علیه و سلم اظهار تحسّر و تحزّن فرمودند و از قصر اعمار و قصور اعمال خویش منفعّل می بودند که این آیت نازل شد. یعنی ثواب عبادت شما درین شب بهتر و بیشترست از ثواب عبادت هزار ماهه آن غازی و بعضی گفته اند که در زمان پیشتر عابد نمی گفتند مگر کسی را که هزار ماه صرف کرده باشد در عبادت آله حق سبحانه به محض فضل و عنایت خود این امت را شبی داد که اگر احیا کنند آن را سزاوارتر باشند...

...Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabın huzurunda bu müddetin tahsisi yani bin ay hakkında al renkli dudağını açıp şöyle demiştir: *Benî İsrail içinde bulunan bir adam bin ay gaza için silah kuşanmıştı... Bu hadisi işitince ashabın gönülleri ızdırap ve gözleri gözyaşı ile doldu. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına gidip üzüntü ve pişmanlıklarını belirttiler, kendi amellerinin kusurundan utanç duydular. Bunun üzerine söz konusu ayet nüzul etti. Yani sizin bu gece yaptığımız ibadetlerin sevabı o gazinin bin ayda yaptığı ibadetlerin sevabından daha fazla ve iyidir. Bazıları da daha önceki zamanlarda bin ay ibadet etmeyen kimseye âbid denilmediğini, Allah'ın fazilet ve inayetiyle bu ümmete bir gece verdiğini eğer onu ihya ederlerse eskiden bin ay ibadet eden âbidden daha yaraşır olacaklarını belirtmiştir...*

İbrâhîm-i Buhârî dördüncü ayeti üç parçaya ayırıp tefsîrini yazmıştır. İlk önce “*O gece melekler ve ruh iner de iner*” kısmını yazmış ve burada zikredilen kelimelerin lügat manalarını ve gramatikal özelliklerini belirtmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 14b):

...تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا [قدر، 4/97]: تَنْزَلُ، اصلُ او تَنْزَلُ بوده، مستقبلُ تَنْزَلُ به معنی فرود آمدن به جهت اجتماع دو تا یکی را حذف کردند و ملائکه همچو ملائک جمع ملک است...

...Tenezzelu'l-melâiketü ve-rrûhu (el-Kadr, 4/97): “Tenezzelu”nun aslı “tetenezzelu”dur. Tenezzelu tek başına inmek anlamına gelmektedir. Toplam iki tane olması sebebiyle biri silinmiştir. Melâiketü, melâik gibi meleğin çoğul hâlidir...

İbrâhîm-i Buhârî daha sonra Mollâ Câmî'nin *Silsiletü'z-zeheb* adlı mesnevisinden üç beyit iktibas etmiştir. İbrâhîm-i Buhârî burada meleklerin varlığına değinmiş, hepsinin Allah'ın

itaatkâr kulları olduklarını, isyan etmediklerini, erkek ve kadın olmadıklarını, karı kocalıktan beri olduklarını ve kötü ayıplardan korunduklarını belirtmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 15a):

بنندگانند جمله فرماير
متصف نی به مادگی و نری
ناکشیده به کفر و عصیان سر
وز زناشوهری همیشه بری
مستقر در مقام لایعصون [جامی]
همه از وصمت عناد مصون

Hepsi itaatkâr kullarıdır. İsyân ve küfre başkaldırmazlar.

Erkek ve kadın olarak vasıflanmamışlar ve karı kocalıktan daima beridirler.

Hepsi kötü ayıplardan korunmuşlar, isyan makamının bağından âzâdeler.

İbrâhîm-i Buhârî dördüncü ayetin ilk kısmının tefsîrinde Ruh'tan maksadın Cebrâil olduğunu, aralarında Cebrâil'in de bulunduğu bazı meleklerin Kadir Gecesi'nde yeryüzüne indiklerine değinmiştir. Bu kısımda İbrâhîm-i Buhârî, Ferrâ el-Begavî'nin *Me'âlimü't-tenzîl* ve Muhammed b. Tayfûr-i Secâvendî'nin *Aynü'l-me'ânî* adlı tefsirlerinden nakledilen rivayetlere de yer vermiş ve diğer meleklerin Cebrâil'e ulaşamayacaklarını söylemiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 15a-15b):

...روح جبرئیل است و گفته اند ملکی است موکل بر ارواح در معالم التنزیل آورده که مخلوقی از وی بزرگتر نیست، روز قیامت وی تنها صفی باشد و تمام ملائکه با وجود کثرتِ عدد و عظمتِ جسدِ صفی و او در برزگی برابر همه باشد و در تفسیر عین المعانی از ابن عباس رضی الله عنهما نقل کرده که مقام روح آسمان چهارم است هر روز دوازده هزار تسبیح می گوید و از هر تسبیح او ملکی مخلوق می گردد و گفته اند که روح طایفه اند به شکل آدمیان نه از جنس ایشان و گفته اند جماعتی که حفظه ملایکه اند چنانچه ملائکه حفظه بشوند و گفته اند گروهی که ملائکه ایشان را نمی بیند مگر در شب قدر و معنی آنست که فرود می آیند ملائکه و روح درین شب پر فتوح یعنی به آسمان دنیا یا به زمین...

...Hz. Cebrail ruhdur ve söylenenlere göre ruhlardan sorumlu melektir ve Me'âlimü't-tenzîl adlı eserde ondan daha büyük bir mahlûk olmadığı, kıyâmet gününde kendisinin yalnız bir safta bulunacağı, bütün melekler sayıca ve adet olarak çok olmasına rağmen ona ulaşamayacakları zikredilmiştir. Aynü'l-Meânî tefsîrinde İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiş: Ruhun makamı dördüncü göktedir. Her gün on iki bin tesbih çekmekte ve her bir tesbihi mahlûk olan bir meleğe dönüşmektedir. Söylenene göre ruhun, insanlar gibi ancak onların şeklinde olmayan gruplar hâlinde olduğudur. Söylenene göre nasıl melekler insanları koruyorsa onlar da aynı şekilde melekleri koruyan bir cemaattir. Söylenene göre meleklerden bir kısmı Kadir Gecesi hariç onları görmemektedir. "Bu kutlu gecede melekler ve ruh inmekte" ile kastedilmek istenen mana dünya seması veya yerdir...

İbrâhîm-i Buhârî dördüncü ayetin ikinci kısmını yani "Rab'lerinin izniyle" ibaresini tefsîr ederken ilk önce kelimelerin dil bilgisi bakımından tahlillerini yapmıştır (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 16a):

...بِإِذْنِ رَبِّهِمْ [قدر، 4/97]: متعلق است به تنزّل، اذن دستوری و علم، رب به معنی مربّی و مالک و مصلح و سید و ثابت آمده و اول شایع ترست پس رب افاده می کند...

...Bi-izni rabbihim (el-Kadr, 4/97), tenezzelu ile ilgilidir. İzni ruhsat ve izin demektedir. Rab; mürebbi, malik, ıslah eden, seyyid ve direnen anlamlarına gelmektedir. İlki daha yaygındır ve daha sonra Rab ifade edilmektedir...

İbrâhîm-i Buhârî dördüncü ayetin ikinci kısmının tefsîrinde meleklerin nüzulünün zaten Allah'ın emriyle olduğunu ve burada tekrarlanmadaki amacın işin önem ve büyüklüğüne vurgu

olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca meleklerin semada Kadir Gecesi'nde toplandıkları ve Allah'ın takdir buyurduğu her iş için indiklerine de değinilmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 16a-16b):

...اثبات پنج حکم را از برای خداوند عزّ و جلّ که آن تربیت و ملک و اصلاح و سیادت و ثباتست بر وجهی که بعضی از عارفین قدّست اسرارهم به آن تصریح نموده اند و وجه اثبات هر یک ازین معانی را در کلام طویلی بیان فرموده و اگر گویی که فرود آمدن روح و ملائکه بی اذن و دستوری از حضرت ربّ العالمین آیا ممکن هست... می گوییم که احتمال دارد که فرود آیند در غیر این شب به جهت امور که تعیین کرده اند... درین شب جمع شوند در آسمان و فرود نیابند بلکه منتظر امر و دستوری باشند از حضرت رحمن تا تعیین نماید ایشان را بهر امری از امور جدیده از ارزاق عباد و آجال ایشان و جمیع امور و شانی که واقع خواهد شد تا شب قدر...

...Yüce Allah ile ilgili olan terbiye, mülk, islah, seyitlik, sebat gibi beş hüküm bazı mübarek arifler tarafından açıkça ortaya konmuştur. Bu manaların her birinin ispatı uzunca beyan edildiği ifade edilmiştir. Eğer melekler ve ruhun yüce Allah'ın izni ve emri olmadan inmelerinin mümkün olduğunu soruyorsanız... Buna şöyle cevap verebiliriz: Büyük ihtimalle Kadir Gecesi'nden başka, belirlenen bazı işler için gelmektedirler... Kadir Gecesi'nde semada toplanırlar, gökyüzünden inmek için belki de yüce Allah'ın emir ve iznini beklerler. Allah'ın kendilerini yeni emirlerden bir emir, kulların yiyecekleri ve ecelleri Kadir Gecesi'ne kadar olacak olan diğer işler ve durumlar için görevlendirmesini beklemektedirler...

İbrâhîm-i Buhârî dördüncü ayetin son kısmının (Her iş için) tefsîrini yaparken ilk önce ilgili kelimelerin manalarına ve dil bilgisi unsurlarına değinmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 16b):

... مِنْ كُلِّ أَمْرٍ [قدر، 4/97] متعلق است به تنزّل یا باذن... کل همه یا هر و امر کار و حادثه...

... “min külli emr” (el-Kadr, 4/97) sözü tenezzelu veya bi-izni ile ilgilidir... Külli hepsi veya her, emr iş ve hadise anlamlarına gelmektedir...

İbrâhîm-i Buhârî daha sonra dördüncü ayetin son kısmının tefsîrinde Kadir Gecesi'nde yerine getirilmesi takdir edilmiş her bir emir ve iş için ruhun (Cebrâil'in) ve meleklerin peyderpey yeryüzüne indiklerine değinmiş, her yıl Berat Gecesi'nde olacak olan işlerin belirlendiğine ve bunların Kadir Gecesi'nde gerçekleştiğine işaret etmiştir. Ayrıca İbrâhîm-i Buhârî, Kadir Gecesi'ne kadar olacak olan her şeyin Mikail, Cebrail, Azrail ve İsrail'e verildiğini ifade etmiş, Zemahşerî'nin el-Keşşâf adlı tefsîrini anmış ve ondaki bir rivayeti nakletmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 17a-17b):

...ملائکه و روح درین شب از جهت هر امری و حادثه که مقدر شده درین سال و واقع خواهد شد اعم از آنکه خیر باشد یا شر، و بعضی گفته اند که تقدیر خیرات و شرور هر دو در شب برات واقع می شود که لیلۀ مبارکه در کریمه (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ) [قدر، 1/97] عبارتست از آنست نظر به بعضی روایات اما درین شب واقع نمی شود... صاحب کشف گفته که بعضی گفته اند که ابتدا کرده می شود به استتساخ امور از لوح محفوظ در شب برات و واقع می شود فراغ در شب قدر و نسخه ارزاق را به میکائیل داده می شود و نسخه حروب و زلازل و صواعق و خسف را به جبرئیل و نسخه اعمال را به اسرافیل صاحب آسمان دنیا و نسخه مصایب را به ملک الموت و از بعضی علما مروی است که هر عالمی را داده می شود درین شب برکات و ثمرات اعمال و انداخته می شود مدح او را در زبان خلق و هیبت او را در دلها ایشان و در بعضی از قرأت (مِنْ كُلِّ أَمْرٍ) [قدر، 4/97] واقع شده یعنی تنزل می کنند ملائکه و روح درین شب از جهت هر آدمی از آدمیان چه در روایت آمده که فرشتگان پیش نیابند به هیچ مسلمانی الا که سلام کنند بر وی در آن شب...

...Melekler ve ruh Kadir Gecesi'nde o yıl olacak olan ister hayır ister şer olsun her emir ve hadise için yeryüzüne inerler. Bazıları hayırlı ve hayırsız şeylerin Berat Gecesi'nde belli olduğunu ve bu mübarek gecenin “Şüphesiz biz Kur'an'ı Kadir Gecesi indirdik” (el-Kadr, 4/97) ayetinden ibaret olduğunu bundan dolayı bazı rivayetlerin bu gecede olmadığını söylemişlerdir... Keşşâf'ın müellifine göre bazısı şöyle demiş: İşlerin suretleri Berat Gecesi'nde

levh-i mahfûzda başlar, Kadir Gecesi'nde bunlar gerçekleşir. Yiyeceklerin listesi Hz. Mikail'e, savaşlar, depremler, yıldırımlar, yıkıntıların listesi Hz. Cebrail'e, işlerin listesi dünya semasının sahibi Hz. İsrâfil'e, musibetler listesi ölüm meleğine verilir. Bazı ulemanın rivayet ettiğine göre bu gece her bir âleme bereket ve mahsuller verilmekte. Bu gece Allah'ın methi halkın diline ve heybeti onların gönüllerine atılmakta. Bazılarının dimağında ise "Her iş için" (el-Kadr, 1/97) ayeti zikredilmekte. Yani bu gece melekler ve ruh her insan tarafına peyderpey gelir. Nitekim rivayete göre daha önce hiçbir Müslüman'a gelmeyen melekler sadece Kadir Gecesi'nde ona selam verirler...

İbrâhîm-i Buhârî beşinci ayeti iki kısma ayırıp sonra tefsîrini yapmıştır. İlk önce "O gece esenliktir" kısmının tefsîri yazılmıştır. Burada önce sözcüklerin anlamları ve dil bilgisi özelliklerine değinilmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 17b-18a):

...سَلَامٌ هِيَ [قدر، 5/97]: سلام مصدرست به معنی تسلیم چون کلام به معنی تکلیم تقدیم سلام خبرست بر هی که مبتداست...

...Selâmün Hiye (el-Kadr, 5/97): Selâm masdardır ve teslim manasına gelmektedir. Kelâm gibi tekellüm manasına gelmektedir. Selâmın takdimi mübtedâ olan hiyeye haberdir...

İbrâhîm-i Buhârî beşinci ayetin ilk kısmının (O gece esenliktir) tefsîrinde esenlik ile kastedilen manalara değinmiş, o gecenin hayır ve selamet olduğunu belirtmiştir. Yani o gece inen şeyin sadece iyilik, selamet, hayır, fayda olduğuna ve bunlardan başka bir şey olmadığına, bu gecenin afetlerden, yıldırımlardan, eziyetlerden beri bir gece olduğuna işaret etmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 18a-18b):

...سلام یعنی سلامت از هر آفت و غرامتِ شب را نفس سلامت گردانند... این شبِ عظیم مگر عین تحیت و تسلیم از جهت بسیاری سلام فرشتگان بر مؤمنان... و شاید که مقصود آن باشد که نیست این شب مگر ذو سلام و تحیت... بر خیریت این شبِ سعادت پناه از هزار ماه...

...Selam yani esenlik gecenin her türlü afet ve kötülüğünü esenlik hâline çevirir... Esenlik ve selamet gibi olan bu azim gecede melekler çokça müminleri selamlar... Belki de buradaki maksat gecenin selam ve esenlik olması değil... Bin aydan hayırlı olan bu saadetli gecenin kutsallığını ifade etmektir...

İbrâhîm-i Buhârî daha sonra beşinci ayetin ikinci kısmı olan "Fecrin doğuşuna kadar" olan kısmı tefsîr ederken ilk önce kelimelerin anlamlarına ve dil bilgisi ile ilgili açıklamalarına yer vermiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 18b):

...حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ [قدر، 5/97]: حتی کلمه ایست موضوع از برای انتهای غایت به معنی تا چنانچه می گویند... حتی متعلق است به انزالنا یعنی این انزال که امریست تدریجی از اول این شب است تا طلوع فجر و احتمال دارد که متعلق باشد به سلام یعنی سلامت از هر آفت با سلام ملانکه، مؤمنان را درین شب تا طلوع فجریست...

...Hattâ Matla'l-Fecr (el-Kadr, 5/97): Hattâ son derece anlamını konu edinen bir kelimedir. Mesi hâlinde anlamını ifade etmek için söylemektedir... Hattâ "enzelnâhu" ile ilgilidir, yani tedrici bir emir olan bu inzâl bu gecenin başından fecrin doğuşuna kadardır ve büyük ihtimalle selam yani her afete karşı meleklerin müminlere bu geceden fecrin doğuşuna kadar esenlik dilemesi ile ilgilidir...

İbrâhîm-i Buhârî beşinci ayetin ikinci kısmının tefsîrinde "Fecrin doğuşuna ya da doğuş zamanını kadar" ibaresi ile kastedilmek isteneni belirtmiş, Kadir Gecesi'nin vaktinin kısa olduğuna ve sadece fecrin doğuşuna, sabah oluncaya kadar sürdüğüne işaret etmiş ve çok

ehemmiyet atfedilen bu geceden habersiz yaşamak yerine istifadesine çalışmak gerektiğine değinmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 19a-20a):

...چه معلوم سر احدی است که هر شب تا طلوع فجرست خواه شب قدر باشد خواه غیر آن... کم انگاشتن و کوتاه داشتن زمان او نه اخبار ازین که مدت او تا طلوع فجرست و باعث برین استقلال و استقصار ترغیب باشد بر احیای این شب فایض الانوار و حاصل آنکه اندک زمانی است مدت این شب و مثل شب های متعارفست پس می باید که در احیای او تکاسل و تغافل جایز ندرید و تا توانید خود را بر احیای این شب گمارید و این شب تا طلوع فجرست هر جز او را که دریابید فضیلت او را دریافته اید...

...İster Kadir Gecesi olsun ister ondan farklı bir gece, her gece fecrin doğuşuna kadar Allah'ın bir sırrı olduğu besbellidir... Kadir Gecesi'nin zamanını kısa ve az bilmek müddetinin fecrin doğuşuna kadarki süre ile ilgili değil, belki bu az ve kısa vakit ile rağbeti artırmaktır. Fazilet dolu ve sevabı çok olan bu geceyi ihya etmek sadece kısa bir vakit ile mümkündür. Bu gecenin süresi bilinen diğer geceler gibidir. O hâlde onun ihyasında geri durmak ve gaflete bulunmak caiz değildir. Gücünüzün yettiğince bu geceyi ihya etmeye çalışın ve bu gece fecrin doğuşuna kadardır, hangi kısmını yakaladıysanız onun faziletinden istifade ediniz...

Ayrıca İbrâhîm-i Buhârî beşinci ayetin ikinci kısmının tefsîrinde Kadir Gecesi'nin müddetine, diğer gecelere karşı üstün olmasına, az bir vakitte olmasına rağmen ehemmiyetli olmasına da temas etmiştir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 20a-20b):

...و می تواند بود که مقصود استتاله و استکثار مدت شب مذکور باشد و داعی برین نیز ترغیب بر احیای این شب باشد، یعنی اگر این شب را به تمام نتوانید احیا کرد باری پاره را از آن احیا کنید زیرا که این شب مدت مدیدست چون سایر شبها و می تواند بود که چون این شب را به اوصاف کریمه ستود تا که در مدح او خیر من الف شهر فرمود... این شب نیز تا وقت طلوع فجرست مانند شبهای دیگر و می تواند بود که مراد تأکید تعظیم و تحقیق تفضیل این شب باشد بر سایر شبها... یعنی با وجود آنکه زمان او زمان قلیل است چون سایر شبها درو عظیم امور از خیرات و شرور و نزول ملائکه و غیر آن واقع می شود و بهترست از هزار ماه... بعضی از ائمه تفسیر بر آن رفته اند که حتی متعلق است به تنزل یعنی این فرود آمدن فرشتگان و روح به آسمان دنیا یا به زمین به اذن رب العالمین تا وقت طلوع فجرست...

Kadir Gecesi'nin müddetine çok vurgu yapılması bu gecenin ihya edilmesini artırmak amacıyla olduğu söylenebilir. Yani eğer bu gecenin tamamını ihya edemiyorsanız, bari ondan bir kısmını ihya edin, çünkü sair geceler gibi bu gecenin vakti de uzundur. Allah bu geceyi yüce sıfatlar ile övmüş ve onun methi için "bin aydan daha hayırlıdır" demiştir... Bu gecenin sair geceler gibi fecrin doğuşuna kadar olmasındaki amaç bu gecenin diğer gecelere karşı üstün ve büyük olduğuna vurgu yapmaktır... Yani Kadir Gecesi vakti sair geceler gibi az bir vakitte olmasına rağmen onda hayırlı ve hayırsız büyük işler, meleklerin inmesi ve daha birçok mevzu hâsıl olmakta ve bin aydan daha hayırlıdır... Bazı tefsîr imamları ayetteki "hattâ"nın tenezzül ile yani melekler ve ruhun dünya yüzüne veya zeminine Allah'ın izniyle fecrin doğuşuna kadar inmesi ile ilgili olduğunu iddia etmişlerdir...

İbrâhîm-i Buhârî hâtime bölümünde ilk önce şöyle bir başlık yazmıştır (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 21a):

خاتمه: در بیان اقوال مختلفه در بودن شب قدر و ترجیح بعضی از آنها

Hâtime: Kadir Gecesi'nin olması hakkında muhtelif sözlerin beyanı ve onlardan tercih edilen bazıları...

Bu başlıktan sonra İbrâhîm-i Buhârî, Kadir Gecesi'nin ne zaman olduğuna dair rivayetleri sıralamıştır. Bu rivayetleri İbn Mes'ûd, İmâm-ı Azâm, Şeyh Muhyiddin Arabî, İmâm Ebû Hanîfe, Zeyd b. Sâbit, İbn Abbâs, Übey b. Kâ'b, Hasan-i Basrî ve İkrime söylemiştir. Bu

rivayetlerde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinden de alıntı yapılmıştır. Bu da İbrâhîm-i Buhârî'nin söz konusu eserini yazarken ondan istifade ettiğini göstermektedir (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 21a-23b):

...یکی از دلایل عظمت و شرف این شب کثرت اختلافات و اضطراب روایات از ائمه ثقات در تحقیق و تعیین اوست...

...*Bu gecenin ululuk ve üstünlük delillerinden biri de onun tahkiki ve tayini noktasında güvenilir imamlar arasında birçok ihtilaf ve rivayetin bulunmasıdır...*(İbrâhîm-i Buhârî, vr. 21a).

...این مسعود رضی الله عنه سه روایت مشهورست یکی آنکه لیلۃ القدر دایرست در تمام سال گاهی در رمضان می باشد و گاهی در غیر رمضان و در رمضان نیز متعین نیست گاهی در عشر اول و گاهی در عشر اوسط و گاهی در عشر اخیر...

...*İbn Mes'ûd (r.a.)'ın üç meşhur rivayeti vardır. Onlardan biri Kadir Gecesi ile ilgilidir. Bütün sene boyunca bazen Ramazan'dadır, bazen Ramazan dışındadır, Ramazan'da ne zaman olduğu da belli değildir, bazen ilk on günün içindedir, bazen ortadaki on günün içindedir, bazen sondaki on günün içindedir...*(İbrâhîm-i Buhârî, vr. 21a).

...روایت مشهورتر از امام اعظم رضی الله عنه اینست و امام فرموده که اگر کسی زن خود را پیش از رمضان گوید که تو طلاق در شب قدر طلاق واقع نشود تا یک سال کامل از وقت تعلیق نگذرد...

...*İmâm-ı Azâm (r.a.)'ın naklettiği meşhur rivayeti şöyledir: Ona göre her kim Ramazan'dan önce eşine seni Kadir Gecesi'nde boşadım derse, ilgili vaktin üzerinden tam bir yıl geçmeden boşanma hâsıl olmaz...*(İbrâhîm-i Buhârî, vr. 21a-21b).

...اختیار قدوة ارباب کشف و یقین حضرت شیخ محیی الدین العربی قدس سره اینست زیرا که در فتوحات نکته چنین می گوید که لیلۃ القدر در تمام سال دایرست زیرا که من شب قدر را در ماه شعبان و در شهر ربیع و در ماه رمضان دیده ام و آنچه در ماه رمضان دریافته ام بیشتر در عشر اخیر دریافته ام و یکبار در عشر اوسط نیز دیدم و در غیر وتر و در وتر نیز دیدم و مرا یقین است که او دایرست در تمام سال...

...*Keşif ve keramet erbabı önderlerinden en seçkini Hz. Şeyh Muhyiddin Arabî (k.s.) Fütûhât adlı eserinde şöyle bir nükte nakletmiş: Kadir Gecesi senenin tamamı ile ilgilidir, çünkü ben Kadir Gecesi'ni Şaban ayında, Rebû'l-evvel ayında ve Ramazan ayında gördüm. Ramazan ayında daha çok son on güne rastladığımı müşahede ettim, bir kere de ortadaki on günde gördüm, tekli ve tekli olmayan gecelerde de gördüm. Bana göre onu yılın tamamında aramak lazımdır...*(İbrâhîm-i Buhârî, vr. 21b).

...روایت دیگر از امام ابوحنیفه آنست که لیلۃ القدر در ماه صیام است، اما معلوم نیست که کدام است، روایت دوم از ابن مسعود رضی الله عنه آنست که شب بیست و چهارم است از رمضان و این قول زید بن ثابت است رضی الله عنه و یک روایت از ابن عباس رضی الله عنهما روایت سیم آنست که شب بیست و هفتم است و این نیز روایتی است از ابن عباس رضی الله عنهما و ابی بن کعب رضی الله عنه نیز برینست تا... که شب قدر شب بیست و هفتم است و اکثر علما و فقها نیز برین اند...

...*Bir rivayet de İmâm Ebû Hanîfe'ye aittir. Kendisi Kadir Gecesi'nin Ramazan ayında olduğunu, ancak vaktinin belli olmadığını söylemiştir. Bir rivayet de İbn Mes'ûd (r.a.)'a aittir. Kendisi Ramazan'ın 24. gecesidir demiştir. Bu sözü Zeyd b. Sâbit (r.a.) da demiştir. Bir rivayet de İbn Abbâs (r.a.)'a aittir. Kendisi Ramazan'ın 27. gecesidir demiştir. İbn Abbâs (r.a.) ve Übey b. Kâ'b (r.a.) şöyle bir rivayet de bulunmuşlardır... Onlara göre Kadir Gecesi, Ramazan'ın 27. gecesidir. Ekser ulema ve fakihler böyle düşünmektedirler...*(İbrâhîm-i Buhârî, vr. 22a).

...و از حسن بصری رحمه الله مرویست که شب قدر شب هفدهم است و از عکرمه آنکه شب بیست و پنجم است و بعضی برانند که شب نوزدهم و بعضی گفته اند که شب اول و بعضی گفته اند شب بیست و یکم و هر فریقی از فرق مذکوره استدلالی کرده اند و بر مطلوب خود دلیلی اقامت نموده و تفضیل آنها در کتب حدیث و شروح آن مسطورست... این مقام گنجایش آن ندارد لیکن باید دانست که اقرب به تحقیق آنست که شب قدر دایرست و در تمام سال سایر و هر یک از علما و ائمه از حال خویش و وایافت خود خبر داده اند آنکه شب بیست و چهارم یافته پس گفته که بیست و چهارم است و آنکه شب بیست و هفتم در یافته گفته که بیست و هفتم است...

...*Hasan-i Basrî (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: Kadir Gecesi, Ramazan'ın 17. gecesidir. İkrime'ye göre ise Ramazan'ın 25. gecesidir. Bazıları 19. gecesidir demiştir, bazıları ilk gecesi olduğunu iddia etmiştir, bazıları da 21. gecesi olduğu noktasında ısrar etmiştir. Her bir topluluk zikredilenlerden farklı bir delil getirerek kendi ideal delilini ikame etmiştir. Hadis kitaplarında bunların üstünlükleri ve şerhleri yazılmıştır... Burada onlardan bahsetmek mümkün değildir, ancak çoğunluğu Kadir Gecesi'nin tahkikine dair olduğunu bilmek gerekir. Bütün yıl boyunca ulema ve imamlardan her biri hâllerinden ve bulduklarından haber verip 24. geceyi bulmuş ve sonra Ramazan'ın 24. gecesidir demiştir. 27. geceyi bulanlar Ramazan'ın 27. gecesidir demişlerdir...* (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 22a-22b).

...ابن عباس رضی الله عنهما مرویست که در مقام احتجاج و اقامت برهان برین که شب قدر شب بیست و هفتم است، فرموده که از اول سوره تا کلمه هی که عبارتست از شب قدر چون شماره می کنم بیست و هفت کلمه است، پس شب قدر شب بیست و هفتم باشد... بعضی ائمه که در مقام اثبات مطلب مذکور گفته که حروف لیل القدر نه است و سه بار مذکور شده و سه نه، بیست و هفت است...

...*İbn Abbâs (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre delil ve kanıtlara bakıldığında Kadir Gecesi 27. gecedir. Kadr sûresinin ilk kelimesinden Kadir Gecesi'nden ibaret olan Hiye kelimesine kadar olan kelimeler sayıldığında 27 kelime etmektedir. Bu yüzden Kadir Gecesi 27. gecedir. Bazı imamlar söz konusu iddianın ispatı noktasında şöyle demişler: Kadir Gecesi'nin kelimeleri dokuzdur, üç defa tekrar etmiş ve bu da toplam 27 etmektedir...* (İbrâhîm-i Buhârî, vr. 23a-23b).

4. Sonuç

Anadolu sahasında Türkçe tefsîrlerin yanı sıra Farsça tefsîrler de kaleme alınmıştır. Bu tefsîrlerden biri Kanûnî Sultan Süleyman Dönemi Vezîriâzamı Semiz Ali Paşa'ya takdim edilmiştir. İbrâhîm-i Buhârî'nin kaleme aldığı bu eser *Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr* adıyla anılmıştır. Söz konusu eser Kur'ân-ı Kerim'in 97. sûresi olan, Mekke Dönemi'nin ilk yıllarında inen, Kur'ân'ın Kadir Gecesi'nde nazil olduğunu bildiren Kadr sûresinin ayrıntılı tefsîrinden oluşmaktadır. Eserde Kur'ân'ın ne zaman nüzul ettiğinden, Kadir Gecesi'nin sair gün ve gecelere nispetle ne kadar üstün ve faziletli olduğuna, Kadir Gecesi'nin bin aydan daha hayırlı bir gece olduğuna, Allah'ın takdir ettiği her iş için ruh (Cebrâil) ve meleklerin Kadir Gecesi yeryüzüne indiklerine, tan yeri ağarınca kadar Kadir Gecesi'nin her yönden selam gecesi olduğuna temas edilmiştir. Eserde Kadir Gecesi'nin ne zaman olduğuna dair birçok rivayet nakledilmiş, ayet ve hadislere yer verilmiştir. Müellif tefsîr ettiği sûrenin ayetlerini dil bilgisi bakımından ele almış, kelime ve ibareleri dil açısından incelemiş ve yeri geldikçe kelimelerin lügat anlamlarını vermiştir. Yazma eser kütüphanelerimizde eserin sadece bir nüshasının bulunması eserin çok beğenilmediğini düşündürmektedir. Eserde hem müellifin şiirleri hem de başka şairlerden iktibas edilen şiirler yer almış ve bu vesile ile ifade edilen açıklamalar pekiştirilmeye çalışılmıştır. Büyük müfessirlerin eserlerinden de istifade ederek bu eserini yazan müellifin Farsça ve Arapçanın inceliklerini bildiği, iyi tahsil gördüğü, donanımlı hocalardan

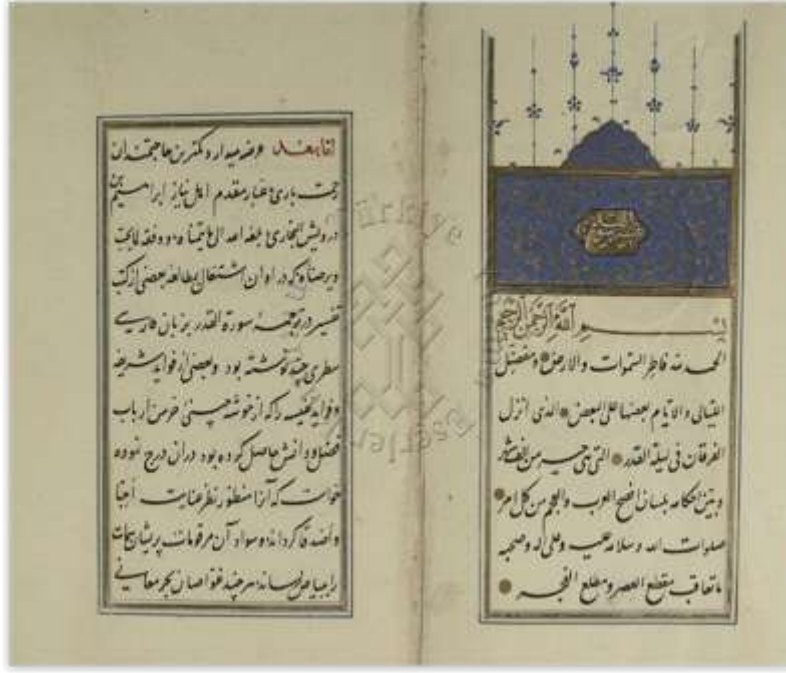
ders aldığı görülmektedir. Eserde çeşitli râvilerin ve âlimlerin görüşlerine yer verilmiş, tefsîr, hadis, kelim, fıkıh ve tasavvuf ile ilgili kaynaklardan istifade edilmiştir. Müellif eserini sade ve anlaşılır bir dil, akıcı ve samimi bir üslup ile yazmaya muvaffak olmuştur. Eserin kaynaklarına nazar edildiğinde geniş bir tefsîr literatürü okunarak yazıldığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Genel olarak dirayet yöntemi ile yazılan tefsîrde Arapça ayetlerin birebir tercümesi yapılmamıştır. Çok kapsamlı olmasa da eserin ilmî bir tefsîr olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Cerrahoğlu, İ. (1988). *Tefsir tarihi 1*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Çalışkan, M. (2005). *Tefsir bilgileri Kur'an tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çiçek, M. H. (2020). *Kavram atlası Tefsîr I*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Demirci, M. (2014). *Tefsir tarihi*. İstanbul: İstanbul: İFAV Yayınları.
- Demirci, M. (2009). *Tefsîr terimleri sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Dereli, M. V. (2014). *Kur'an'ı anlamaya doğru*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Erdoğan, M. (2015). *Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Esposito, J. L. (2013). *Oxford İslam sözlüğü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Genç, İ. (2006). "Tefsîr". *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. 6/67. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İbn Acîbe el-Hasenî. (2007). *Kısa Sûrelerin tefsiri*. Çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- İbrâhîm B. Dervîş-i Buhârî. *Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr*. Süleymaniye Kütüphanesi-Ayasofya Koleksiyonu, nr. 00411.
- İslamoğlu, M. (2011). *Kur'an sûrelerinin kimliği*. İstanbul: Akabe Vakfı Yayınları.
- Karaman, F., Karagöz, İ., Paçacı, İ., Canbulat, M., Gelişgen, A. ve Ural, İ. (2006). *Dinî kavramlar sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (2007). *Keşfü'z-Zunûn*. Çev. Rüştü Balcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kısa, M. (2015). *Kısa sûreler kelime meali ve tefsîr*. İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Özcan, T. (2007). "Pîrîzâde İbrâhîm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Yayınevi.
- Serinsu, A. N. (2009). *Dinî terimler sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınları.
- Şerbâsî, A. (2010). *H. Peygamber'den günümüze tefsir ekolleri*. Çev. Mustafa Özcan. İstanbul: Özgü Yayınevi.
- Tercüman. (1982). *Ansiklopedik İslâm lûgâtı*. 2/ 695. İstanbul: Tercüman Gazetecilik ve Matbaacılık.

Ek:

İbrâhîm b. Dervîş-i Buhârî, Tefsîr-i Sûreti'l-Kadr, Süleymaniye Kütüphanesi-Ayasofya Koleksiyonu, nr. 00411, vr. 1b-2a.

Extended Abstract

The branch of religious science that helps to explain the meanings of the verses of the Quran, explain their provisions and interpret the meanings they contain within the framework of a certain method is called tafsir. The main purpose of tafsir is to prevent misunderstanding of verses and surahs and to reveal the sublime truths and deep jokes in the Quran. Tafsir is needed in order for all people to understand the Quran and to grasp its high literary subtleties. In the tafsir, subjects such as the notification of the surahs and verses to the Prophet through revelation, the reasons for their revelation and the meanings they contain, and their arrangement as Meccan and Medina are discussed. The Prophet is the first commentator to explain the Qur'an, and as a matter of fact, he explained the revelations to his companions from the first days of Islam. The fact that the Quran is the divine word and includes fiqh depths, general rules and literary arts makes it difficult for everyone to fully understand it, for this reason, commentaries have been written to understand the Quran. Many tafsirs were written in Anatolia in Arabic and Persian as well as Turkish. One of the tafsirs written in Persian belongs to Ibrahim-i Bukhari, about whose life there is not much information.

No detailed information about Ibrahim-i Bukhari could be found in the source search. Katip Celebi only mentioned his name (as Ibrahim b. Mir Dervis el-Bukhari) in his work called Kesfu'z-Zunûn, and Katip Celebi stated that he commented on the work called Mukaddimetu's-Salat, which belonged to Semsuddin Muhammed b. Hamza el-Fenari. Katip Celebi left his death date blank. According to the information given in the introduction of Tafsir-i Sureti'l-Kadr, it is understood that he was the son of a Dervish from Bukhara, lived in poverty and lived during the reign of Semiz Ali Pasha (d. 972/1565), one of the Ottoman Grand Viziers. He indirectly mentioned the name of Suleiman the Magnificent, the sultan of the period, in the eight-couplet masnavi full of praise that he wrote for the Ottoman Grand Vizier Semiz Ali Pasha in Tafsir-i Sureti'l-Kadr. In this poem, he likens Semiz Ali Pasha to Asaf, the vizier of Prophet Solomon. When this eight-couplet poem is examined, it becomes clear that he did not neglect writing poetry. When we look at the Tafsir-i Sureti'l-Kadr that he wrote, it is understood that he was interested in sciences such as tafsir, fiqh and theology, and that he knew Arabic and Persian well enough to write works. He has two works in Turkish libraries.

In addition to Turkish commentaries, Persian commentaries were also written in the Anatolian field. One of these commentaries was presented to Semiz Ali Pasha, the Grand Vizier during the reign of Suleiman the Magnificent. This work, written by İbrahim-i Bukhari, was called Tafsir-i Sureti'l-Kadr. The work in question consists of a detailed interpretation of the Qadr Surah, which is the 97th Surah of the Holy Quran, was revealed in the early years of the Meccan period, and states that the Quran was revealed on the Night of Power. In the work, it is stated that when the Quran was revealed, how superior and virtuous the Night of Power is compared to other days and nights, that the Night of Power is a better night than a thousand months, and that the souls and angels are responsible for every work that God decrees. It has been mentioned that the Night of Power is the night of greetings from all directions until the night of power comes down to the earth and the night of power is the night of greetings from all directions until the dawn. In the work, many narrations are narrated about when the Night of Power is, and verses and hadiths are included. The author examined the verses of the sura he interpreted in terms of grammar, examined the words and phrases in terms of language, and gave the dictionary meanings of the words when necessary. The fact that there is only one copy of the work in our manuscript libraries suggests that the work was not very popular. The work included both the author's poems and poems quoted from other poets, and an attempt was made to reinforce the explanations expressed on this occasion. It is seen that the author, who wrote this work by benefiting from the works of great commentators, knew the subtleties of Persian and Arabic, was well educated, and took lessons from well-equipped teachers. In the work, the opinions of various narrators and scholars are included, and sources related to tafsir, hadith, kalam, fiqh and sufism are used.